

O'QUVCHILARDA XARAKTER XUSUSIYATLARI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK USULLARI

Sugurbayeva Alima Saparovna

Jizzax viloyati Zafarobod tumani

4-umumiy o'rta ta'lim maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda xarakter xususiyatlarini shakllantirishning psixologik asoslari, unga ta'sir etuvchi omillar hamda samarali tarbiyaviy usullar yoritilgan. Shuningdek, shaxs kamolotida xarakter sifatlarining o'rni, oila va maktabning tarbiyaviy ta'siri hamda psixologik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: xarakter, shaxs rivojlanishi, o'quvchi, tarbiya, psixologik usullar, iroda, mas'uliyat, motivatsiya, oila, maktab, axloqiy sifatlar.

KIRISH

Inson shaxsining shakllanishida xarakter muhim o'rin tutadi. Xarakter shaxsning atrof-muhitga, odamlarga, mehnatga va o'ziga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan barqaror individual xususiyatlar majmuasidir. O'quvchilik davri xarakter sifatlarining faol shakllanish bosqichi bo'lib, aynan shu davrda kelajakdagi shaxsning asosiy fazilatlari rivojlanadi. Shu sababli o'quvchilarda ijobiy xarakter xususiyatlarini shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Xarakterning shakllanishi biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuz beradi. Tug'ma xususiyatlar muayyan ahamiyatga ega bo'lsa-da, xarakter rivojlanishida tarbiya, ijtimoiy muhit va hayotiy tajriba hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'quvchi yashayotgan oilaviy muhit, ta'lim muassasasi va tengdoshlar jamoasi uning xarakter xususiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Oila xarakter shakllanishining birlamchi va eng muhim omili hisoblanadi. Ota-onalarning shaxsiy namunasi, bolaga bo'lgan munosabati, oiladagi psixologik muhit va tarbiya usullari o'quvchining mas'uliyat, intizom, halollik, mehribonlik kabi sifatlarini rivojlantiradi. Sog'lom oilaviy muhitda voyaga yetayotgan bolalarda ijobiy xarakter xususiyatlari barqaror shakllanadi.

Maktab ham xarakter rivojlanishida muhim tarbiyaviy maydon hisoblanadi. O'qituvchilarning pedagogik mahorati, jamoaviy faoliyatlar va ta'lim jarayoni o'quvchilarda mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, qat'iyatlilik va hamkorlik kabi sifatlarini rivojlantiradi. O'quvchilarni ijtimoiy foydali faoliyatlarga jalb etish xarakter tarbiyasining samarali vositalaridan biridir.

Xarakter xususiyatlarini shakllantirishda rag'batlantirish usuli muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning ijobiy xatti-harakatlarini e'tirof etish, ularni qo'llab-quvvatlash

va muvaffaqiyatlarini qadrlash ijobiy sifatlarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Rag'batlantirish bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va yangi yutuqlarga intilishini kuchaytiradi.

Shaxsiy namuna usuli ham xarakter tarbiyasining samarali vositalaridan biridir. Bolalar ko'pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularga taqlid qiladilar. Shu bois pedagoglar va ota-onalar o'z xulq-atvori bilan o'quvchilar uchun ijobiy namuna bo'lishlari lozim. Psixologik treninglar va rivojlantiruvchi mashg'ulotlar orqali ham xarakter sifatlarini rivojlantirish mumkin. Muloqot madaniyatini shakllantirish, muammolarni hal qilish, hissiyotlarni boshqarish va irodaviy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning shaxsiy kamolotiga xizmat qiladi.

Maktab psixologi xarakter shakllanishi jarayonida muhim rol o'ynaydi. Psixologik diagnostika, individual suhbatlar va korreksion mashg'ulotlar yordamida o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi hamda ularda ijobiy sifatlarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Bugungi kunda yoshlarni mas'uliyatli, vatanparvar, ma'naviy yetuk va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalash jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biridir. Shu sababli xarakter tarbiyasi ta'lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida uzluksiz olib borilishi zarur. Xarakterning aksentuatsiyasi inson xarakterining individual xususiyatlarining haddan tashqari intensivligi (yoki kuchayishi). Xarakterli aksentuatsiya deganda nimani anglatishini tushunish uchun "xarakter" tushunchasini tahlil qilish kerak. Psixologiyada ushbu atama insonning butun hayotida iz qoldiradigan va uning odamlar bilan, o'ziga va mehnatga bo'lgan munosabatini belgilaydigan insonning eng barqaror xususiyatlarining to'plami (yoki yig'indisi) sifatida tushuniladi.

Odatda, xarakterli xususiyatlar yanada jonli va o'ziga xos ko'rinadigan paytlar bor, ba'zida bu xususiyatlar "keskinlashishi" mumkin va ko'pincha ular o'z-o'zidan paydo bo'ladi, ba'zi omillar ta'siri ostida va tegishli sharoitlarda. Psixologiyada bunday keskinlashuv (aniqrog'i xususiyatlarning intensivligi) xarakterli aksentuatsiya deb ataladi.

Xarakterning aksenti - shaxsning ta'sir etuvchi omillarga bo'lgan munosabatining o'ziga xosligini ta'kidlaydigan shaxsning o'ziga xos xususiyatlarining haddan tashqari intensivligi (yoki kuchayishi) yoki aniq vaziyat... Masalan, tashvish odatiy namoyon bo'lish darajasidagi xarakterli xususiyat sifatida, g'ayrioddiy vaziyatlarga tushib qolgan ko'pchilik odamlarning xatti-harakatlarida aks etadi. Ammo agar tashvish shaxsning xarakterini ta'kidlash xususiyatlariga ega bo'lsa, unda odamning xatti-harakati va harakatlari etarli darajada tashvish va asabiylikning ustunligi bilan ajralib turadi. Xususiyatlarning bunday namoyon bo'lishi, go'yo odatdagi va patologiyaaning chegarasida, ammo salbiy omillarga duch kelganda, ba'zi aksanlar psixopatiyaga yoki odamning aqliy faoliyatidagi boshqa og'ishlarga aylanishi mumkin.

Olim A.E. Lichkoning fikriga ko'ra, shu bilan birga, tanlangan zaiflik mavjud bo'lib, u ma'lum psixogen ta'sirlarga tegishli (hatto yaxshi va yuqori qarshilik holatlarida ham). A.E.Lichko ta'kidlashicha, har qanday aksentuatsiya, bu o'ta variant bo'lsa ham, bu odatiy holdir va shuning uchun uni psixiatrik tashxis sifatida ko'rsatish mumkin emas.

Psixologiyada, afsuski, bugungi kunda aksentuatsiyalarning rivojlanishi va dinamikasi bilan bog'liq muammolar hali etarlicha o'rganilmagan. Ushbu sohaning rivojlanishiga eng katta hissa qo'shgan A.E.Lichko, aksentuatsiya turlarining dinamikasida quyidagi bosqichlarni ta'kidlagan (bosqichlarda):

- odamda aksentuatsiyalarning shakllanishi va ularning xususiyatlarining keskinlashishi (bu balog'at yoshida sodir bo'ladi), keyinchalik ularni tekislash va kompensatsiya qilish mumkin (aniq ta'kidlar yashirin bilan almashtiriladi);
- yashirin aksentuatsiyalar bilan ma'lum bir urg'u berilgan tipdagi xususiyatlar travmatik omillar ta'sirida ochib beriladi (zarba o'sha joyning eng zaif tomoniga, ya'ni eng kam qarshilik kuzatilgan joyda qo'llaniladi);
- ma'lum bir aksentuatsiya fonida ba'zi qonunbuzarliklar va og'ishlar sodir bo'ladi (deviant xatti-harakatlar, nevroz, o'tkir affektiv reaksiya va boshqalar);
- aksentuatsiya turlari atrof-muhit ta'siri ostida yoki konstitutsiyaviy ravishda yaratilgan mexanizmlar tufayli ma'lum bir o'zgarishlarga uchraydi;
- sotib olingan psixopatiyaning shakllanishi sodir bo'ladi (aksentuatsiya buning uchun asos bo'lib, tashqi omillarning salbiy ta'siriga qarab tanlab olinadigan zaiflikni yaratdi).

K. Leonhard xarakterlar aksentuatsiyasi tasnifini uchta guruhga ajratdi, ular u tomonidan aksentuatsiya kelib chiqishiga qarab, aniqrog'i, ular lokalizatsiya qilingan joyga (temperament, xarakter yoki shaxsiy darajaga bog'liq) qarab ajratilgan. Hammasi bo'lib K. Leonhard 12 turni aniqladi va ular quyidagicha tarqatildi:

- temperament (tabiiy tarbiya) tarkibiga gipertimik, distimik, affektivlabil, affektiv-yuksak, xavotirli va hissiy turlar kiradi;
- olim namoyishkorona, pedantik, tiqilib qolgan va hayajonli turlarni xarakterga bog'lagan (ijtimoiy shartli ta'lim);
- shaxsiy daraja ikki turni o'z ichiga olgan - qo'shimcha va introvert.

Xarakterning o'spirin aksentuatsiyalari xuddi shu tarzda namoyon bo'ladi, masalan, ta'kidlashning gipertimik turiga ega bo'lgan o'spirin har joyda o'z kuchi bilan, isterik bilan chayqaladi - iloji boricha ko'proq e'tiborni jalb qiladi va shizoid turi bilan, aksincha, u o'zini boshqalardan himoya qilishga intiladi.

Lichkoning fikriga ko'ra, ular balog'at yoshida nisbatan barqaror, ammo bu haqda gapirganda quyidagi xususiyatlarni esga olish lozim:

- aksariyat turlar aniq o'spirinlik davrida keskinlashadi va bu davr psixopatiyalarning paydo bo'lishi uchun eng muhim hisoblanadi;

• barcha turdagi psixopatiyalar ma'lum bir yoshda shakllanadi (shizoid turi yoshligidan aniqlanadi, psixostenik xususiyatlar boshlang'ich maktab, gipertimik tip o'spirinlarda, sikloid asosan yoshlarda eng aniq ko'rinib turadi (garchi qizlarda u balog'at yoshida boshlanishi mumkin bo'lsa ham) va sezgir turi asosan 19 yoshga kelib shakllanadi); biologik va ijtimoiy omillar ta'siri ostida, o'spirin davridagi turlarning transformatsiyasida naqshning mavjudligi (masalan, gipertimik xususiyatlar sikloidga o'zgarishi mumkin).

• Ko'pgina psixologlar, shu jumladan Lichkoning o'zi, balog'at yoshiga etgan davrda "xarakter aksentuatsiyasi" atamasi eng ideal deb ta'kidlaydilar, chunki aynan o'spirin xarakterli aksentuatsiyalar imkon qadar aniqroq namoyon bo'ladi. O'smirlik davri tugashi bilan aksentuatsiya asosan yumshatiladi yoki qoplanadi, ba'zilar esa aniqdan yashirin tomonga o'tadi. Shuni esda tutish kerakki, aniq ta'kidlarga ega bo'lgan o'spirinlar maxsus xavf guruhidir, chunki salbiy omillar yoki shikastli vaziyatlar ta'siri ostida bu xususiyatlar psixopatiyaga aylanib, ularning xatti-harakatlariga ta'sir qilishi mumkin (og'ish, huquqbuzarlik, o'z joniga qasd qilish harakati va boshqalar).

Xarakterni aksentuatsiya qilish eng yuqori darajada murakkab tip shaxsning g'ayritabiiy rivojlanishi bilan tavsiflanadigan ruhiy kasallik arafasidagi me'yorlar: ba'zi xususiyatlar haddan tashqari ifoda etiladi va keskinlashadi, boshqalari esa haddan tashqari bostiriladi. Psixologiyada xarakter aksentuatsiyasi tushunchasi "aksentuatsiya qilingan shaxs" sifatida ishlab chiqilgan, ammo keyinchalik belgilangan variantgacha toraytirilgan.

Xarakterli aksentuatsiyalarni tashxislash jarayonida zo'ravonlik darajasi bo'yicha farqlanadigan ikkita aksentuatsiya ajratiladi:

1. Yashirin aksentuatsiya. Bu odatiy variant, unda salbiy xarakter xususiyatlari o'zlarini faqat ba'zi qiyin vaziyatlarda his qilishlariga qaramay oddiy hayot bir kishi etarli darajada bo'lishi mumkin.

2. Aniq aksentuatsiya. Ushbu hodisa normaning chegara variantidir. Bunday holda, odatda, inson hayoti davomida deyarli har qanday vaziyatda xarakterli muammoli xususiyatlarning namoyon bo'lishini qayd etish mumkin. Yorqin aniq aksentuatsiya kundalik hayotda odatda "psixopat" deb nomlanadi.

Bunday umumiy xususiyatlar, belgi aksentuatsiyalari tushunchalarni chegaralashga va odamning holatini aniqroq baholashga imkon beradi.

Xarakter va psixopatiyaning aksentuatsiyasi

Odamning xarakterini aksentuatsiyasini normaning chegarasi sifatida patologiyadan ajratish uchun maxsus mezon mavjud. Ularning faqat uchta bor:

1. Agar xarakter barqaror bo'lsa va hayot davomida deyarli o'zgarmasa, patologik deb nomlanadi.

2. Xarakterning salbiy namoyon bo'lish darajasi ham tashxis qo'yish uchun juda muhimdir. Agar odamda psixopatiya bo'lsa, unda xuddi shunday salbiy

xususiyatlar u hamma joyda, ishda va uyda, yaqin atrofda va begonalar orasida namoyon bo'ladi. Agar inson sharoitga qarab o'zgarib tursa, demak biz xarakter aksentuatsiyasining xususiyatlari haqida alohida gaplashamiz.

3. Eng ajoyib belgi - bu insonning o'zi va uning atrofida qilarning xarakteri tufayli qiyinchiliklarning paydo bo'lishi. Agar xususiyatlar ijtimoiy moslashishga xalaqit bermasa, demak, biz psixopatiya haqida emas, aksentuatsiya to'g'risida gaplashamiz.

Bunday belgilar tushunchalarni ajratib olishga va belgi norma yoki yo'qligini aniqlashga imkon beradi.

Aksentuatsiyalar (lotincha accentus - stress, tagiga chizish) - normaning haddan tashqari variantlari, unda ba'zi bir belgi xususiyatlari gipertrofiyalanadi va shaxs psixikasida "zaif joylar" ko'rinishida namoyon bo'ladi - uning yaxshi va hatto ortib borayotgan barqarorlik bilan ma'lum ta'sirlarga tanlangan zaifligi.

Psixopatiyalardan farqli o'laroq, fe'l-atvorni ta'kidlash shaxsning umumiy ijtimoiy buzilishlarini keltirib chiqarmaydi.

O'smirlik davrida intensiv ravishda namoyon bo'ladigan xarakterli aksentuatsiyalar vaqt o'tishi bilan qoplanishi mumkin, va noqulay sharoitlarda - "marginal" psixopatiyalar rivojlanib, o'zgarishi mumkin.

Xarakterli aksentuatsiya turlari

Xarakter aksentuatsiyasining asosiy turlariga quyidagilar kiradi.

- Hayajonli;
- Ta'sirchan;
- Beqaror;
- Tashvishli;

Ba'zida aksentuatsiya turli xil psixopatiyalar bilan chegaradosh bo'ladi, shuning uchun uni tavsiflash va tipologiyalashda psixopatologik sxemalar va atamalardan foydalaniladi. Aksentuatsiya turlari va zo'ravonligining psixodiagnostikasi "Patoxarakterologik diagnostika so'rovnomasi" (A.E. Lichko va N.Ya.Ivanov tomonidan ishlab chiqilgan) va shaxsiy so'rovnoma MMPI (xarakterning ta'kidlangan va patologik namoyon bo'lish sohalarini o'z ichiga olgan tarozilar).

Xarakterni aksentuatsiya qilish - bu individual xususiyatlarni kuchaytirish natijasida normaning o'ta variantlari. Xarakterni o'ta noqulay sharoitlarda aksentuatsiya qilish patologik buzilishlarga va shaxs xulq-atvorining o'zgarishiga, psixopatiyaga olib kelishi mumkin, ammo uni patologiya bilan aniqlash noo'rin. Xarakter xususiyatlari biologik qonuniyatlar (irsiy omillar) bilan emas, balki ijtimoiy (ijtimoiy omillar) bilan belgilanadi.

Xarakterning fiziologik asoslari - bu yuqori darajadagi xususiyatlarning qotishmasi asabiy faoliyat va individual hayotiy tajriba natijasida rivojlangan vaqtinchalik aloqalarning murakkab barqaror tizimlari. Xarakterdagi ba'zi

xususiyatlarni ta'kidlash, ularning kuchi va namoyon bo'lish xususiyatlari jihatidan ko'pincha odamning odatiy xatti-harakatlari chegaralaridan chiqib ketishiga qaramay, ular o'zlarini patologik namoyishlar bilan bog'lashlari mumkin emas. Xarakterli aksentuatsiyalarni rivojlantirishda o'zgarishlarning ikki guruhi ajratiladi: vaqtinchalik va doimiy. Birinchi guruh o'tkir hissiy reaksiyalar, psixoga o'xshash buzilishlar va psixogen ruhiy kasalliklarga bo'linadi. O'tkir ta'sirchan reaksiyalar bunday odamlar o'zlariga turli xil shikast etkazishi, o'z joniga qasd qilishga urinishlar (intrapunitiv reaksiyalar) bilan tavsiflanadi. Ushbu xatti-harakatlar sezgir va epileptoid aksentuatsiyasi bilan yuzaga keladi. Shuni esda tutish kerakki, qiyin hayotiy sharoitlar, travmatik omillar va inson psixikasini yo'q qiladigan boshqa omillar natijasida aksentuatsiyalarning namoyon bo'lishi kuchayadi va ularning takrorlanish chastotasi oshadi. Va bu turli xil nevrotik va histerik reaksiyalarga olib kelishi mumkin.

Aksentuatsiya fonida nevrozlar va depressiya rivojlanadi. Doimiy o'zgarishlar xarakter aksentuatsiyasining aniq turidan yashirin holatga o'tish bilan tavsiflanadi. Ehtimol, stress va tanqidiy yoshga uzoq vaqt ta'sir qilish bilan psixopatik reaksiyalar paydo bo'lishi, bolani noto'g'ri tarbiyalash oqibatida aksentuatsiya turlarini biridan ikkinchisiga o'tishiga olib keladi.

Shu boisdan, bugungi kunda yoshlarda xarakter aksentuatsiyasining namoyon bo'lish omillarini bartaraf etish, ularni o'rganishga va tegishli choralarni qo'llashga qaratilgan ilmiy amaliy vazifalarni hal etishni oldimizga qo'yadi. Yoshlarga hayotiy bilim ko'nikmalarni o'rgatishda, tengdoshlari bilan o'zaro kelishuvga erishishda va kelgusida hayotda o'z o'rnini topishda yoshlikdagi xarakter xususiyatlarining ahamiyati katta ekanligini e'tirof etish lozim.

XULOSA

O'quvchilarda xarakter xususiyatlarini shakllantirish murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, oila, maktab va ijtimoiy muhitning hamkorligini talab etadi. Rag'batlantirish, shaxsiy namuna, psixologik treninglar va individual yondashuv orqali o'quvchilarda mas'uliyat, qat'iyatlilik, halollik va mehnatsevarlik kabi ijobiy sifatlarni rivojlantirish mumkin. Bu esa barkamol va ma'naviy yetuk avlodni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
3. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Nishonova Z.T. Bolalar va o'smirlar psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G'.B. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent, 2018.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7. Rubinshteyn S.L. Osnovi obshey psixologii. – Moskva, 2002.